

Verslag concept

Commissie Natuur, Landbouw, Water & Milieu

Datum commissievergadering	:	3 december 2018
Commissievoorzitter	:	H.J. de Graaf
Commissiegriffier	:	E. Krijgsman
Telefoonnummer/e-mail	:	023-514 3288 / krijgsmane@noord-holland.nl

Aanwezig:

Commissievoorzitter	H.J. de Graaf
Commissiegriffier	E. Krijgsman
Leden van de Commissie	50PLUS mw. O.A.C. de Meij
	CDA P.J. de Kam, mw. W. Koning-Hoeve
	CU/SGP M.C.A. Klein, mw. M. Terlouw
	D66 mw. C. Weemhoff, H.W. Struben, J.H. Rook
	GroenLinks F.J. Kramer, mw. Z. Pels
	ONH
	PvdA mw. A.A.J. Jellema, N. Papineau Salm, L.Hj. Voskuil
	PvdD A.E. van Liere, mw. L.D. Vermaas
	PVV
	SP mw. R. Alberts, mw. J.M.E. de Groot
	VVD mw. E.A.S. Rommel, M.N.J.L. Tromp
CdK en Gedeputeerden	J. Bond, C.J.M. Loggen, A. Tekin, J. van der Hoek
Ambtelijke ondersteuning	
Notulist	Moneypenny / mw. C.E.L. Smits

Afwezig met kennisgeving: B.I.M. Bouberg Wilson (duo ONH), D.J. van der Sluijs (PVV)

Agenda

1. Opening en mededelingen
2. Vaststellen agenda, het verslag van de vorige vergadering, Strategische agenda NLWM, moties- en toezeggingenlijsten en C-agenda
3. Inspreekhalfuur
4. B-agenda Algemeen
- 4a. Consultatie tussenstand Klimaatakkoord
5. B-agenda Water
- 5a. Water/Landbouw/Milieu: Notitie voor richtinggevende uitspraken over bodemdaling in veenweidegebieden
6. Rondvraag gedeputeerde Loggen en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa
7. B-agenda Landbouw en Faunabeheer
- 7a. Fauna: Discussienota PvdD inzake Uitroeien rosse stekelstaart
- 7b. Landbouw/Economie: Discussienota PvdA inzake Gezonde voeding toegankelijk voor iedereen
8. Rondvraag gedeputeerde Bond en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa
9. A-agenda Natuur
- 9a. Wijziging PRV en vaststellen WKW's
10. A-agenda Milieu
- 10a. Milieu: Voordracht zienswijze 1e Begrotingswijziging 2018 OD IJmond
11. Rondvraag gedeputeerde Tekin en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa
12. Sluiting

1. Opening en mededelingen

De **voorzitter** opent de vergadering en heet allen welkom.

5 Desgevraagd blik de heer **Struben** (D66) kort terug op het nuttige werkbezoek van de commissie aan Vliegveld Lelystad. De commissie heeft inzicht gekregen in de invloed van vliegbewegingen op Noord-Holland.

De **voorzitter** meldt dat er op 21 januari 2019 voor de commissies EEB en NLWM een technische briefing wordt georganiseerd over biomassa. PS kunnen vragen over dit onderwerp indienen bij de griffier.

10 Mevrouw Jellema en mevrouw Pels willen een BOT-overleg over de Faunabeheereenheid organiseren op maandagmiddag 28 januari. De commissie stemt in met dit voorstel en met het besloten en niet-politieke karakter van deze bijeenkomst.

2. Vaststellen agenda, het verslag van de vorige vergadering, Strategische agenda NLWM, moties- en toezeggingenlijsten en C-agenda

15 De agenda wordt ongewijzigd vastgesteld, met dien verstande dat agendapunt 5a als eerste wordt behandeld. De PvdA heeft het verzoek ingediend bij agendapunt 4 twee woordvoerders te hebben. De commissie gaat hiermee akkoord. De voorzitter hanteert de spreektijd voor 3,5 vergaderuur.

20 De heer Bruggeman (SP) wil het C-agendapunt 16.h. 'Ingekomen brief over contacten camping Bakkum' op de B-agenda te plaatsen. Dit kan op 24 januari 2018. De commissie stemt in met dit voorstel.

25 De verslagen van 29 oktober 2018 en 8 november 2018 worden vastgesteld met twee wijzigingen: de heer Kramer had een opmerking over het verkeerd gebruik van de term WKW en de heer Struben had een kleine tekstuele wijziging.

De heer **Struben** (D66) merkt naar aanleiding van het verslag op dat zijn vraag over de WKW's en de consequenties voor de PRV nog niet is beantwoord.

30 De Strategische Statenagenda wordt ongewijzigd vastgesteld.
De moties- en toezeggingenlijsten worden ongewijzigd vastgesteld.
De C-agenda wordt ongewijzigd vastgesteld.

3. Inspreekhalftuur

35 Er zijn geen aanmeldingen voor het insprekhalftuur.

5. B-agenda Water

5a. Water/Landbouw/Milieu: Notitie voor richtinggevende uitspraken over bodemdaling in veenweidegebieden

40 De **voorzitter** licht het agendapunt toe en geeft allereerst het woord aan acht insprekers.

INSPREKERS

45 De heer **Korrel** (melkveehouder in Ouderkerk aan de Amstel) spreekt op persoonlijke titel in over het volgens hem boerenvriendelijke plan van GS om bodemdaling te stoppen. De overgang naar natte teelt betekent het einde van zijn bedrijf. Zijn bijdrage wordt als bijlage bij de vergaderstukken gevoegd.

50 Mevrouw **De Meij** (50PLUS) vraagt waarom de overgang naar natte teelt leidt tot bedrijfssluiting. De heer **Korrel** legt uit dat veengrasland het gewicht van de koeien niet meer kan dragen als het nat is. Het is niet zijn streven om koeien te houden die alleen maar in de stal staan.

55 Mevrouw **De Groot** (SP) hoort dat er een proef is met onderwaterdrainage op 100 ha grasland en vraagt hoeveel land de betreffende veehouders in totaal hebben. De heer **Korrel** legt uit dat de negen veehouders gemiddeld 50 ha land hebben. Ieder levert ongeveer 10 ha voor de proef.

60 De heer **De Leeuw** (melkveehouder in Assendelft) spreekt in op persoonlijke titel. Hij is bang dat het zogenaamde moerasplan zorgt voor veel land onder water zonder koeien, vogels en andere dieren. Hij benadrukt dat kringlooplandbouw in veenweidegebieden een alternatief biedt en dat de sector samen met de provincie aan een nieuwe plan wil werken dat zorgt voor perspectief voor de toekomst. Zijn bijdrage wordt als bijlage bij de vergaderstukken gevoegd.

- De heer **Papineau Salm** (PvdA) vraagt of de heer De Leeuw last heeft van bodemdaling. De heer **De Leeuw** bevestigt dit.
- 65 Mevrouw **De Groot** (SP) vraagt of de heer De Leeuw aan onderwaterdrainage doet. De heer **De Leeuw** is benieuwd naar de resultaten van de proef die zijn buurman daarmee doet. Hij staat zeker open voor deze optie voor de bedrijfsvoering van de toekomst.
- 70 Mevrouw **Terlouw** (CU/SGP) vraagt of het mogelijk is om andere koeien te houden. De heer **De Leeuw** wil het liefste doorgaan zoals hij nu doet. Zijn werkwijze voelt goed.
- Mevrouw **Koning** (CDA) vraagt of de heer De Leeuw kansen ziet om de bodemdaling en de CO₂-uitstoot te reduceren en om daar samen met de provincie een plan voor te maken. De heer **De Leeuw** ziet zeker mogelijkheden als de provincie in gesprek gaat met de belangenorganisaties.
- 75 De heer **Straver** (melkveehouder in veenweidegebied) spreekt op persoonlijke titel in over de nieuwe regels die boeren laten verzuipen. Hij benadrukt dat het plan voor natte teelt niet is onderzocht op effecten, verdienmodel, uitvoerbaarheid en kosten en roept de provincie op verder onderzoek te doen om de bodemdaling te beperken. Zijn bijdrage wordt als bijlage bij de vergaderstukken gevoegd.
- 80 De heer **Rook** (D66) vraagt welke opties de heer Straver ziet om de bodemdaling te remmen. De heer **Straver** legt uit dat onderwaterdrains om het veen vochtig te houden en verkleining van de bodemlaag kunnen helpen.
- 85 Mevrouw **Bakhuijsen** spreekt in namens de Nederlandse Melkveehouders Vakbond (NMV). Ze benadrukt dat agrariërs veel wet- en regelgeving opgelegd krijgen zonder overleg en zonder dat er voldoende inzicht is op de consequenties ervan voor boerengezinnen. Ze is blij dat de sector vandaag kan inspreken. Haar bijdrage wordt als bijlage bij de vergaderstukken gevoegd.
- 90 Mevrouw **De Meij** (50PLUS) vraagt hoeveel tijd nodig is om minder bodemdaling te realiseren binnen nu en tien jaar. Mevrouw **Bakhuijsen** zegt dat dit afhankelijk is van de uitkomsten van de lopende onderzoeken. Daaruit moet blijken wat het meest haalbaar is. Het hangt ook af van de financiële uitgangspositie en het eventuele verdienmodel. Ze verwijst ook naar de onderhandelingen voor het veenweidegebied in het kader van het Klimaatakkoord. De maatregelen daarin moeten deels voor 2030 zijn geïmplementeerd.
- 95 Mevrouw **Pels** (GroenLinks) vraagt wat mevrouw Bakhuijsen als oplossing ziet voor de waterstijging, omdat de politiek, ondanks dat nog lang niet alle effecten in kaart zijn, wel tijdig moet handelen. Mevrouw **Bakhuijsen** roept de provincie op een doel te stellen en samen met de wetenschap en alle betrokken partijen te bepalen welke maatregelen daarbij passen, waarna de ondernemer uit die maatregelen kan kiezen. Ze ziet ook mogelijkheden voor de uitruil van natuur en landbouwgrond.
- 100 Mevrouw **De Groot** (SP) vraagt welke oplossingen de deskundigen zien voor het verlagen van CO₂-emmissies. Mevrouw **Bakhuijsen** herhaalt dat drainage van land en het aanbrengen van klei in de toplaag gunstig lijken te werken. Het is duidelijk dat er gedeeltelijke peilverhogingen nodig zijn, maar ze roept op het landbouwkundig gebruik van de gronden in de besluiten mee te wegen.
- 105 De heer **Papineau Salm** (PvdA) vraagt of mevrouw Bakhuijsen het gestelde doel qua bodemdaling deelt. Mevrouw **Bakhuijsen** weet dat het noodzakelijk is om bodemdaling tegen te gaan, maar vindt de richting van de plannen niet wenselijk.
- 110 De heer **Rook** (D66) vraagt of er alternatieven zijn om bodemdaling te voorkomen. Mevrouw **Bakhuijsen** ziet mogelijkheden om boeren uit te kopen en gebieden een andere bestemming te geven.
- 115 Mevrouw **Koning** (CDA) vraagt of het doel van PS een realistisch doel is. Mevrouw **Bakhuijsen** kan dit niet inschatten. Voor het stoppen van bodemdaling zijn waarschijnlijk heel drastische maatregelen nodig, waarbij de vraag is of landbouwkundig gebruik van de gronden mogelijk blijft.
- 120 De heer **Rol** spreekt in namens de huiseigenaren in Markenbinnen. Zij maken zich zorgen over de gevolgen van peilveranderingen voor de funderingen van hun huizen. Hij pleit voor een

- 125 gebiedsgerichte aanpak voor de Markerpolder. Zijn bijdrage wordt als bijlage bij de vergaderstukken gevoegd.
- De heer **Papineau Salm** (PvdA) vraagt of een peilverhoging helpt om het probleem met de funderingen tegen te gaan. De heer **Rol** beaamt dat het peil voldoende hoog moet blijven, maar vraagt zich af of de natte teelt rendabel is.
- 130 De heer **Rook** (D66) vraagt of de heer Rol met de boeren in de omgeving heeft gesproken over de alternatieven. De heer **Rol** legt uit dat vier agrariërs in de Starnmeer interesse hebben in weidevogelbeheer, maar weet dat de diversiteit tussen de bedrijven groot is.
- 135 Mevrouw **De Groot** (SP) vraagt of het waterpeil in de Starnmeer lager is dan verantwoord is. De heer **Rol** legt uit dat de Starnmeer een droogmakerij is en de Markerpolder een veenweidegebied. Het dorp heeft een hoog waterpeil, maar in de polder is het lager. Hij is bezorgd over het feit dat het feitelijke waterpeil lager is dan in het peilbesluit. Dit is op 28 maart 2017 na inspectie vastgesteld.
- 140 Mevrouw **Uitentuis** spreekt in namens LTO Noord-Regio Noord-Holland. LTO heeft een ambitieuze visie op bodemdaling opgesteld en wil gedegen onderzoek doen naar kansrijke maatregelen en werken aan het vergroten van het draagvlak en bewustwording. Haar bijdrage wordt als bijlage bij de vergaderstukken gevoegd.
- 145 Mevrouw **Rommel** (VVD) vraagt waarom er zorgen zijn over de natuurgebieden. Mevrouw **Uitentuis** maakt zich zorgen over de verdien capaciteit van veenweidegebied. Natuurgebied kost geld, op veenweidegebied in agrarisch eigendom zit een positief saldo waardoor er ruimte is voor investeringen bijvoorbeeld voor drainage.
- 150 Mevrouw **Koning** (CDA) vraagt of de notitie van LTO gericht is op aanpassing van de brief van GS. Mevrouw **Uitentuis** legt uit dat deze notitie antwoord geeft op vragen van Statenleden en aangeeft waar de pijn zit, met bijbehorende tekstsuggesties.
- De heer **Klein** (CU/SGP) vraagt waarom LTO de notitie met oplossingen en voorwaarden betitelt als "schieten uit de heup". Mevrouw **Uitentuis** legt uit dat LTO pleit voor het doen van goed onderzoek en het gebruik van onomstreden onderzoeksresultaten. Het schieten uit de heup verwijst naar de huidige tegenstrijdige geluiden.
- 155 Mevrouw **De Groot** (SP) vraagt hoeveel tijd nodig is voor voldoende goed onderzoek naar de juiste maatregelen. Mevrouw **Uitentuis** kan dit niet inschatten.
- De heer **Papineau Salm** (PvdA) vraagt welke overlegvorm LTO bepleit. Mevrouw **Uitentuis** ziet LTO zeker als overlegpartij, maar benadrukt dat er ook gesprekken met individuele agrariërs nodig zijn om een gebiedsproces van onderaf vorm te geven en de best passende maatregelen boven tafel te krijgen.
- 165 De heer **Rook** (D66) vraagt wat de "valse start" is in dit proces. Mevrouw **Uitentuis** benadrukt dat veel mensen zijn geraakt door de notitie. Ze roept de provincie op in overleg te gaan met alle stakeholders over de nieuwe onderzoeksresultaten.
- 170 De heer **Van Liere** (PvdD) meent dat er altijd weerstand is bij veranderingen, welke snelheid het proces ook heeft, maar dat dit noodzakelijke maatregelen zijn. Mevrouw **Uitentuis** is een andere mening toegedaan. Het feit dat de sector is gestart met het Innovatieprogramma Veen (IPV) zegt genoeg.
- 175 De heer **Hoogendoorn** (melkveehouder en voorzitter Water, Land & Dijken (WLD)) spreekt in namens WLD en namens Collectief Noord-Holland Zuid. Hij benadrukt dat het jammer is dat de discussie rondom bodemdaling en CO₂-uitstoot polariseert, omdat er nu oplossingen nodig zijn. Het IPV moet wetenschappelijk verantwoorde resultaten opleveren en alle betrokkenen moeten openstaan voor de brede maatschappelijke discussie over de noodzakelijke veranderingen in het landschap. Zijn bijdrage wordt als bijlage bij de vergaderstukken gevoegd.
- 180 De heer **Rook** (D66) is blij met de oproep voor verdere samenwerking, maar vraagt hoeveel tijd WLD nodig heeft om hiermee te starten. De heer **Hoogendoorn** benadrukt dat het overleg morgen kan starten, maar dat de notitie van GS daartoe wel een breder uitgangspunt moet krijgen. Onderzoek
- 185

heeft nog lang niet alles uitgewezen, maar het is nodig om nu al te starten. In de praktijk is men ook al aan de slag.

190 De heer **De Vries** spreekt onaangekondigd op persoonlijke titel in en roept de provincie op niet te sturen op een sterfhuiskonstructie voor veehouders in veenweidegebieden en ook het behoud van de weidevogels mee te wegen in de besluitvorming.

195 De **voorzitter** dankt alle sprekers voor hun bijdrage en geeft het agendapunt na een korte schorsing voor overleg in de fracties in bespreking.

EERSTE TERMIJN

200 De heer **Klein** (CU/SGP) is blij met de discussie, de inspraakbijdragen en de bezoekers. Daaruit blijkt de gedeelde inzet van alle betrokkenen om bodemdaling tegen te gaan. PS hebben dit doel in de Omgevingsvisie vastgesteld voor de toekomstbestendigheid van de landbouw en om CO₂-uitstoot uit veen te stoppen. Helaas polariseert de discussie. De oplossing is intensief in gesprek gaan met de landbouworganisaties. GS moeten hier dus mee doorgaan. De heer Klein voelt voor het voorstel van mevrouw Bakhuijsen om samen met ondernemers te zoeken naar goede oplossingen voor het stoppen en zo mogelijk omkeren van bodemdaling. De provincie moet daartoe verder onderzoek financieren en niet-effectieve oplossingen niet verder uitwerken. De paludicultuur heeft grote
205 consequenties. Het is goed om ook op veeteelt gebaseerde oplossingen te bekijken. Hij wil het proces gebiedsgericht aanpakken en benadrukt dat de notitie van GS een denkrichting geeft om met alle betrokkenen het beleid te ontwikkelen.

210 Mevrouw **De Meij** (50PLUS) sluit zich aan bij een groot deel van het betoog van de CU/SGP. Ze benadrukt dat draagvlak heel belangrijk is en wil gezamenlijk bepalen welk onderzoek nodig is. Ze pleit voor het tegengaan van bodemdaling, maar de provincie moet mensen de tijd geven om in deze transitie mee te gaan. Ze wil de uitgangspunten pas vaststellen als er voldoende draagvlak voor is.

215 De heer **Voskuil** (PvdA) vraagt welke termijn mevrouw De Meij daarvoor voor ogen heeft.

Mevrouw **De Meij** (50PLUS) is geen expert, maar wil de onderzoeksresultaten afwachten en experts, belangenorganisaties en de boeren betrekken bij de discussie. Uiteindelijk moet er uiteraard een termijn aan dit traject worden verbonden.

220 De heer **Van Liere** (PvdD) geeft aan dat het Nederlandse veenweidegebied evenveel CO₂ uitstoot als een kolencentrale en dat hiervoor een oplossing moet worden gezocht. Bodemdrenage is gezien de kosten, de niet bewezen effectiviteit en de kortetermijnerwerking volgens hem niet het ei van Columbus. Het vertraagt de CO₂-uitstoot, maar is geen structurele oplossing van het probleem. De
225 doelstelling "klimaatverandering voorkomen" is noodzakelijk.

De heer **Klein** (CU/SGP) vraagt of is bewezen dat peilgestuurde drainage niet effectief is.

230 De heer **Van Liere** (PvdD) zegt dat dit niet bewezen is en dat verder onderzoek zeker nodig is, maar benadrukt dat ook stappen gezet moeten worden om bewezen oplossingen te implementeren. Hij ziet dat de meningen over de notitie niet zo ver uiteenlopen. Alle partijen willen verder onderzoek en samen oplossingen kiezen. De doelstelling om klimaatverandering tegen te gaan is het vertrekpunt daarbij. Dit is ook het kabinetsbeleid. De PvdD snapt dat de moerige gronden buiten de reikwijdte van de aangehouden motie en de Omgevingsvisie worden gehouden. De opgave voor het dikke veenpakket is overal urgent, waarbij de aanpak van sommige veenweidegebieden zeer urgent is. De
235 heer Van Liere realiseert zich dat de maatregelen die noodzakelijk zijn voor de bewoners van deze gebieden grote consequenties zullen hebben. Het is evident dat de provincie hen daarin moet bijstaan.

240 Mevrouw **De Meij** (50PLUS) vraagt of de PvdD in dat geval voor financiële compensatie is.

De heer **Van Liere** (PvdD) vindt dat bij beëindiging van een bedrijf uiteraard compensatie moet worden gegeven, maar wil eerst bepalen of dit nodig is.

245 De heer **Kramer** (GroenLinks) stelt vast dat de ambitieuze notitie van GS ter bespreking en niet ter vaststelling voorligt. Hij kan de uitspraken in essentie onderschrijven, maar maakt ook het verschil tussen urgent en zeer urgent. Er moeten keuzes gemaakt worden op basis van de Omgevingsvisie, die na een afstemmingstraject van twee jaar is vastgesteld. De discussie over bodemdaling loopt dus

al jaren. Het terugdringen, stoppen en waar mogelijk herstellen van bodemdaling is noodzakelijk. Het landgebruik in veenweidegebied moet worden aangepast aan een meer natuurlijk waterpeil. De aangenomen motie daarover moet nog worden verwerkt in de notitie. De mate van vernatting houdt rekening met de aanwezige gebiedskenmerken. Natte teelt is een van de opties, maar alle mogelijkheden moeten worden onderzocht. Hij roept op GS de uitgezette koers voortvarend uit te werken in overleg met alle betrokken partijen. Hij verwijst daarbij naar de brieven van de Natuurorganisaties en de Boerenorganisaties.

Mevrouw **De Groot** (SP) is blij dat PS worden betrokken in de discussie over het afremmen en stoppen van bodemdaling in veenweidegebieden en dat er zoveel betrokkenheid blijkt bij de stakeholders. De SP vindt dat in de discussie over klimaatverandering en bodemdaling alle aspecten moeten worden meegenomen, dus ook de CO₂-uitstoot van Schiphol en van auto's. Het doel is minder CO₂-uitstoot, dus het stoppen van bodemdaling is urgent. Boeren moeten wel de gelegenheid krijgen om hierop in te spelen. Partijen moeten alle effectieve mogelijkheden betrekken in de discussie, die snel tot resultaat moet leiden. De SP is benieuwd naar de tussenresultaten van de lopende onderzoeken en hoopt dat de bodemdaling in 2030 is gestopt.

Mevrouw **Koning** (CDA) meent dat de voorliggende notitie niet de juiste kaders biedt om bodemdaling tegen te gaan. Ze vraagt waarom eerst richtinggevende uitspraken zijn gedaan en daarna pas het gesprek wordt aangegaan. De opdracht in de motie was ook om gezamenlijk integrale oplossingen voor bodemdaling te zoeken. Ze is blij met de ruimte om de tekst aan te passen. Daarnaast zijn de landbouwsector en andere stakeholders onvoldoende betrokken bij het opstellen van de notitie. Er is dus onvoldoende draagvlak in het gebied. Ze vraagt of GS in gesprek gaat met de sector. Verder zijn de kaders te eenzijdig gericht op vernatting en paludicultuur, zoals beschreven op p.2 en p.14 van de notitie. De tekst impliceert dat 27.000 ha moet omschakelen naar paludicultuur als de lisdoddeteelt winstgevend blijkt te zijn.

De heer **Van Liere** (PvdD) vraagt wat er tegen winstgevendheid voor boeren is.

Mevrouw **Koning** (CDA) is tegen het verdwijnen van 27.000 ha veenweidegebied en tegen verplichte omschakeling naar paludicultuur. Ze wil de onderzoeksresultaten afwachten en breder bezien welke oplossingsrichtingen passen. Ook ontbreekt de inhoudelijke onderbouwing voor de keuze voor vernatting en paludicultuur en is er op dit moment nog geen afzetmarkt voor lisdodden. Tot slot vindt het CDA dat de provincie de problematiek in groter verband moet oppakken met het Rijk en andere provincies. Zuid-Holland en Friesland doen wel op grote schaal pilots. De Klimaattafel van het Rijk werkt ambities en maatregelen uit. Daar moet het Noord-Hollandse beleid bij aansluiten, ook qua financiële stromen. Het CDA vindt het stoppen van bodemdaling nu niet realistisch. Het tegengaan ervan, met een reductie van 90 tot 95% van de CO₂-uitstoot, is al een mooi resultaat.

Mevrouw **De Groot** (SP) vraagt waarom het niet realistisch is om te streven naar het stoppen van veendaling.

Mevrouw **Koning** (CDA) merkt op dat de CO₂-uitstoot in andere sectoren nu ook niet geheel naar nul moet worden teruggebracht. Nieuwe innovaties maken zo'n streven op termijn misschien wel realistisch.

De heer **Klein** (CU/SGP) vraagt of er andere oplossingen tegen bodemdaling zijn dan vernatting.

Mevrouw **Koning** (CDA) vindt de insteek op paludicultuur te eenzijdig. Ze herhaalt dat aanpassing van het plan belangrijk is omdat van de 38.000 ha Noord-Hollands veenweidegebied 11.000 ha natuur is en 27.000 ha landbouw. Het is niet realistisch en wenselijk om dit gehele gebied om te zetten naar paludicultuur.

De heer **Kramer** (GroenLinks) vraagt waar GS deze volledige omschakeling noemen.

Mevrouw **Koning** (CDA) leest op p.2 dat als paludicultuur winstgevend is, alles omgezet moet worden. Zo veel moeras is niet wenselijk, ook niet als de afzet van lisdodde rendabel is. In de plannen moet aandacht zijn voor het tegengaan van bodemdaling in steden en dorpen. Er is maatwerk nodig om realistische oplossingen te vinden, omdat de verschillen tussen de veenweidegebieden groot zijn en er veel investeringen in de bedrijven zijn gedaan door de boeren.

310 Mevrouw **De Groot** (SP) vraagt wat mevrouw Koning vindt van de hoge kosten voor funderingsherstel.

Mevrouw **Koning** (CDA) wil juist daarom een eigen waterpeil voor de bebouwde kom. Ze pleit voor een gebiedsgerichte aanpak om natuurbeheer in stand te kunnen houden. De sector wil met de
315 provincie een programma opstellen om bodemdaling tegen te gaan. Ze roept GS op om de insprekers serieus te nemen en gezamenlijk een plan te maken.

De heer **Van Liere** (PvdD) vraagt waarom het CDA een nieuw kader wil. De meerderheid van PS is voor het voorliggende kader.

320 Mevrouw **Koning** (CDA) pleit voor het opstellen van een nieuw document om bodemdaling tegen te gaan en wil als kader daarbij het zo veel mogelijk tegengaan van bodemdaling, met waar mogelijk het stoppen en herstellen ervan.

325 De heer **Voskuil** (PvdA) vindt het betoog van het CDA voor het handhaven van de status quo wat kortzichtig.

Mevrouw **Koning** (CDA) meent dat een reductie van 90 tot 95% van de CO₂-uitstoot ook een goede ambitie is.

330 De heer **Voskuil** (PvdA) wil de juiste richting kiezen en dat is het volledig stoppen van bodemdaling. Dit heeft niet alleen met CO₂-uitstoot maar ook met verzilting, waterveiligheid en de zoetwatervoorraad te maken. Vasthouden aan het bestaande systeem biedt geen soelaas en is kortzichtig. Hij dankt de insprekers en alle bezoekers voor hun betrokkenheid. De PvdA is blij met
335 de heldere keuze in de richtinggevende uitspraken, die overigens zijn gebaseerd op uitspraken van PS: bodemdaling moet stoppen en in ieder geval worden afgeremd. Het huidige veeteeltgebruik van het land is niet meer houdbaar. De verandering van akkerbouw naar veeteelt was destijds overigens ook het gevolg van veranderende omstandigheden. De situatie vraagt nu omschakeling naar nieuwe activiteiten die passen bij het stoppen van bodemdaling en uitstoot.

340 Mevrouw **De Groot** (SP) meent dat de veenweidepolders vroeger meren waren.

De heer **Voskuil** (PvdA) refereerde aan de ontginning van het Noord-Hollands moeras, niet aan de droogmakerijen in de polders. De bodemdaling zat destijds de akkerbouw in de weg, waardoor
345 omschakeling naar nieuwe veeteeltactiviteiten nodig was. Actie is ook nu noodzakelijk, omdat de urgentie hoog is voor de bodem, het klimaat en de inwoners. Bodemdaling en uitstoot moeten binnen niet al te lange tijd stoppen. Dit is voor de PvdA het vertrekpunt en dit blijkt ook uit de notitie. Alle partners moeten nauw betrokken worden bij de uitwerking ervan en er is aanvullend onderzoek nodig naar technische innovaties, ontwikkeling van natte teelten en afzetmarkten, een
350 agrarisch verdienmodel en ondersteuning bij transformatie daarnaartoe. De heer Voskuil heeft begrip voor de emoties bij de betrokkenen, maar benadrukt dat verandering ook positief kan zijn, mits deze gezamenlijk wordt opgepakt. In de evolutie van een duurzaam, milieuvriendelijk en klimaatnegatief Noord-Hollands veen 4.0. moet de provincie alle belanghebbenden meenemen, betrekken en ondersteunen.

355 De heer **Rook** (D66) dankt de insprekers voor hun bijdrage en benadrukt dat alle partijen gezamenlijk aan de lat staan voor deze uitdaging. Nader onderzoek is nodig, maar het tempo moet behouden worden en het overleg kan starten. De motie Veenweidebodemdaling betekent dat het huidige beleid geen optie meer is, dat onderzoek naar volwaardige alternatieven nodig is en dat de hoge urgentie wordt gedeeld. GS kennen de ambities en opgaven, maar D66 wil perspectief bieden
360 aan boeren en bewoners, bijvoorbeeld met kringlooptlandbouw. Het is van groot belang dat de transitie breed gedragen wordt en dat er in de toekomst een alternatief beschikbaar is. Het tijdspad beslaat waarschijnlijk verschillende decennia. D66 wil doorgaan met de Taskforce Bodemdaling, samenwerking zoeken met alle partijen en pilots starten om ervaring op te doen. Het vinden van een
365 sluitend verdienmodel is lastig. De resultaten van de lopende onderzoeken naar onder andere nieuwe gewassen zijn noodzakelijke input voor het vervolgproces. D66 vindt de vertrekpunten goed gekozen, maar ziet graag een genuanceerdere formulering van vertrekpunt 8 voor de financiering van moerige gronden en vertrekpunt 9 met gesprekken over de betekenis en de kansen van de transitie.

370

Mevrouw **De Meij** (50PLUS) vraagt of de heer Rook bereid is indien nodig boeren financieel te compenseren.

De heer **Rook** (D66) vindt het nog te vroeg om over compensatie te praten.

375

Mevrouw **Koning** (CDA) vraagt of D66 het eens is met de notitie of toch een verbreding van de onderzoeken en uitspraken bepleit.

De heer **Rook** (D66) vindt de ingeslagen weg goed, maar wil de uitgangspunten wat nuanceren.

380

Mevrouw **Rommel** (VVD) dankt de sprekers en bezoekers voor hun betrokkenheid. Daaruit blijkt dat de enorme uitdaging van het terugdringen van bodemdaling en CO₂-uitstoot een breed draagvlak heeft. Er is nog wel veel aanvullende kennis nodig. Voor de veenweide- en NNN-gebieden is maatwerk nodig, waarbij in overleg met alle belanghebbenden keuzes worden gemaakt. Deze kunnen ingrijpende consequenties hebben. Ze ontvangt graag een visie op de urgentie van de gebieden, inclusief een cijfermatige onderbouwing. De VVD wil voor de landbouwgronden in de onderzoeksfase niet alleen focussen op de paludicultuur, maar ook kennis vergaren over andere oplossingen en de bijbehorende financiële onderbouwing. Het is van belang om in dit proces met alle partijen over alle opties in overleg te blijven. Mevrouw Rommel heeft vertrouwen in gedeputeerde Loggen en is blij dat er breed draagvlak in PS is om alle opties mee te nemen.

385

390

De heer **Van Liere** (PvdD) gaat ervan uit dat alles wordt onderzocht, maar dat de VVD alleen effectieve maatregelen wil implementeren, waarbij de kostenverdeling eerlijk is.

395

Mevrouw **Rommel** (VVD) is blij dat de PvdD alles wil onderzoeken en ziet de financiën graag in kaart gebracht in de onderzoeksfase. Draagvlak bij alle partijen is de belangrijkste voorwaarde.

De heer **Voskuil** (PvdA) vraagt of het voor de VVD acceptabel is als er alleen draagvlak is voor een minder snelle bodemdaling en niet op een stop daarvan, terwijl de risico's doorlopen.

400

Mevrouw **Rommel** (VVD) lost problemen pas op als ze zich voordoen. Ze verwacht dat er voldoende oplossingen voorhanden zijn.

De heer **Loggen** (ged.) geeft aan dat de notitie is opgesteld door vier GS-leden. Aandacht voor bodemdaling is goed, niet alleen qua uitstoot van CO₂ maar ook vanwege de gevolgen voor waterveiligheid en kustverdediging en het Nederlandse watersysteem. Bij mogelijke aanpassingen moeten alle belangen goed worden meegenomen, waarbij de urgentie moet meewegen.

405

GS waren benieuwd of de notitie de juiste richting had en zijn blij met alle inspraakbijdragen en suggesties. Gedeputeerde heeft begrip voor de emoties en de zorgen voor de toekomst en wil deze een plek geven in de verdere uitwerking. Hij wil framing voorkomen, omdat dit niet goed is voor de komende discussie. Verwijzen naar een kolencentrale of de notitie zien als voldragen plan is niet correct.

410

De heer **Van Liere** (PvdD) herhaalt dat de CO₂-uitstoot van veenweidegebieden gelijk is aan de uitstoot van een kolencentrale. Hij wil de urgentie niet kleiner maken.

415

De heer **Loggen** (ged.) wil de urgentie realistisch benaderen en een realistisch plan opstellen. Er is nog geen plan van aanpak. Het einddoel is duidelijk en er leiden verschillende wegen naartoe. Nu moet onderzocht worden wat de meest effectieve weg is, terwijl ondertussen een aanpak voor korte, middellange en lange termijn wordt opgesteld. GS willen aan de voorkant glashelder zijn over het doel, ook gezien de vele belangen die spelen. De heer Loggen begrijpt uit de bijdragen van de commissieleden dat GS de insteek goed hebben vastgelegd in de notitie, en dus met deze insteek in gesprek gaan. Hij denkt dat ook nieuwe oplossingen die niet in de notitie staan acceptabel zijn voor PS, als het doel maar wordt behaald.

420

De discussie gaat nu over het proces, daarna komt de inhoud. GS willen de tijd nemen voor het overleg met reflectie op alle maatregelen, op de technische en financiële haalbaarheid en om voldoende draagvlak te zoeken. Partijen moeten elkaar op inhoud overtuigen van de effectiviteit van maatregelen. Agrariërs zijn al eeuwenlang een graag geziene gast in het Noord-Hollands landschap en zullen dat wat GS betreft nog lang blijven. Daarbij moet in urgente gebieden wel worden gezien welke functies nog passen.

425

430

De heer **Klein** (CU/SGP) vraagt of agrariërs gedoogd worden.

435 De heer **Loggen** (ged.) bedoelt dat agrariërs passen in het landschap, maar benadrukt dat alle keuzes voor landschapsverandering consequenties zullen hebben. Hij benadrukt dat de discussie niet gepolariseerd moet worden.

Mevrouw **Koning** (CDA) vraagt of GS de doelen bijstellen als er geen draagvlak is.

440 De heer **Loggen** (ged.) legt uit dat PS de kaders stellen en dat GS die uitvoeren. De aangenomen motie in de Omgevingsvisie is een politieke opdracht. PS kunnen de kaders aanpassen. De vragen van het CDA zijn in het Spoorboekje beantwoord. Hij heeft het CDA daarover destijds niet gehoord. Het CDA was bij het Koersdocument tegen de motie, maar heeft toen de vergaande consequenties niet aangekaart. Gedeputeerde is wat verbaasd door de stevigheid van de opstelling van het CDA.

445 Mevrouw **Koning** (CDA) heeft wel geageerd tegen de motie.

De heer **Loggen** (ged.) vindt het probleem te groot voor politiek geharrewar. De hoofdlijn is dat GS de inzet goed hebben begrepen en dus nu het gesprek aangaan en het proces gaan vormgeven. Alle stakeholders worden uitgenodigd en kunnen hun bijdrage leveren aan het proces. Daarna volgt de discussie over de inhoud. De spanning zit in het feit dat PS willen dat bodemdaling afgeremd, gestopt en teruggebracht wordt versus de opstelling dat bodemdaling remmen voldoende is. Deze vraag moet via gebiedsgerichte gesprekken en afspraken worden ingevuld. Gedeputeerde legt uit dat het veenpakket in moerige gebieden zo dun is dat de oplossingen duur zijn en weinig kans hebben. Daarom focust de provincie zich op de andere gebieden.

De heer **Rook** (D66) vraagt wat GS verstaan onder "duur".

460 De heer **Loggen** (ged.) legt uit dat onduidelijk is of de benodigde investering in een dun veenpakket een goed resultaat oplevert. Het financiële plaatje is nog niet beschikbaar, omdat er nog veel onderzocht moet worden. In de uitwerking komen uiteindelijk compensatie, herverkaveling en herverdeling aan bod, maar hij wil niet op deze discussie vooruitlopen.

465 Mevrouw **Rommel** (VVD) doelde op de informatie uit de al afgebakende proefprojecten.

De heer Loggen (ged.) zegt toe PS over deze proefprojecten te informeren.

470 Het tijdspad dat GS beogen is in het Spoorboekje en in de brief opgenomen. De opmerkingen van PS leiden wellicht tot bijstelling. De provincie moet alle stakeholders betrekken, de emoties die leven een plek geven en alle opties openhouden, maar wel met de gekozen richting in het achterhoofd.

TWEEDE TERMIJN

475 De heer **Klein** (CU/SGP) dankt gedeputeerde voor de uitleg over het proces en heeft vertrouwen in het vervolg. Hij vraagt of ook de veeteeltgerelateerde oplossingen worden meegenomen en wil dat carbon credits er niet toe leiden dat de landbouwsector wordt opgezadeld met de lasten van de industrie.

480 Mevrouw **De Meij** (50PLUS) is blij met de inzet van GS en het belang dat zij hechten aan draagvlak. Ze vindt het bij gebiedsgerichte maatregelen ook van belang dat boeren financieel gecompenseerd worden.

485 De heer **Van Liere** (PvdD) herhaalt dat alle dikke veenpakketten urgente gebieden zijn, uitgezonderd de moerige gronden. Hij onderschrijft de opmerking van de heer Klein over de carbon credits en ziet het pleidooi voor minder vliegen als bijvangst van de wens van PS om bodemdaling en CO₂-uitstoot te stoppen. Hij weet dat natte moerasgebieden een netto-CO₂-afvangst hebben en vindt dat het CDA het probleem niet serieus neemt. Er moeten dingen veranderen en de provincie moet mensen helpen bij de transitie. De VVD was ook tegen de kaders, maar denkt wel mee. Hij betreurt het dat mevrouw Rommel geen problemen oplost voordat ze zich voordoen, maar hoorde dat niet terug in haar bijdrage.

490 Mevrouw **Rommel** (VVD) wil juist problemen oplossen die voorliggen. Het probleem dat de heer Voskuil beschreef lag niet voor.

De heer **Kramer** (GroenLinks) geeft GS met de kanttekeningen van de CU/SGP en de PvdD groen licht om voort te gaan op de ingeslagen weg.

Mevrouw **De Groot** (SP) is blij dat GS op korte termijn in gesprek gaan met alle partijen. Ze hoopt dat ook de waterschappen wordt uitgenodigd is en hoort graag meer over het proces, het tussenresultaat en het tijdpad voor het eindresultaat.

Mevrouw **Koning** (CDA) neemt dit complexe probleem heel serieus en wil bodemdaling tegengaan. Ze is blij dat alle stakeholders betrokken worden en dat GS het belang van draagvlak delen. Ze roept GS op aan te sluiten bij de landelijke Klimaattafels en niet alleen hun eigen weg te volgen en vraagt of de notitie wordt aangepast conform de wens van LTO en WLD en op haar opmerking over paludicultuur op p.2.

De heer **Rook** (D66) vraagt of het CDA het gevoel heeft dat de provincie met de eigen weg van het CDA wegdrijft.

Mevrouw **Koning** (CDA) wil aansluiten bij de uitkomst van de landelijke Klimaattafels.

De heer **Voskuil** (PvdA) vindt een aanpassing op p.2 ongewenst en denkt dat dit voor de meerderheid van de commissie geldt. Hij is blij met de reactie van GS. Het doel, het stoppen van de bodemdaling en de CO₂-uitstoot, is duidelijk en er zijn vele wegen om er te komen.

De heer **Rook** (D66) dankt GS voor de toelichting en de oproep om het proces gezamenlijk op te pakken. Hij vraagt welke stap na de consultatie- en reflectiefase is voorzien en hoe het oordeel over de investering in de moerige gronden tot stand is gekomen.

Mevrouw **Rommel** (VVD) is blij met de verheldering over de werkrichting, dat alle stakeholders worden betrokken om draagvlak te creëren en dat alle opties openstaan.

De heer **Loggen** (ged.) legt uit dat in de voetnoot op p.2 wordt uitgelegd dat GS in de notitie onder paludicultuur verstaan "alle denkbare vormen van natte landbouw, zoals bijvoorbeeld de teelt van lisdodde, veenmos, azolla en het houden van diersoorten onder natte omstandigheden". Daarin zitten dus ook veeteeltoplossingen.

De richtinggevende uitspraken zijn de aanzet voor de verdere discussie. GS hebben goed geluisterd naar de inzet van de meerderheid van PS en die inzet vertaald in de notitie. Het is dus niet aan GS om de notitie aan te passen. GS nemen uiteraard wel de inbreng van alle stakeholders mee in het proces. Mogelijke toevoegingen komen in het plan van aanpak terug in PS.

De provincie kan dit niet alleen, maar heeft het Rijk, de gemeenten en de waterschappen hard nodig. Het is te vroeg voor het toezeggen van financiële compensatie. In de plannen die worden opgesteld worden tal van maatregelen beschreven inclusief een financiële paragraaf. PS kiezen uiteindelijk de maatregelen en bepalen dus de kosten.

De provincie sluit al aan bij de landelijke discussies, bijvoorbeeld via het IPO. Andere industrieën hebben ook Klimaattafels en krijgen ook de nodige maatregelen voor de kiezen. Alles is in beweging en de beste oplossing is nog onduidelijk. Het probleem is wel duidelijk en het moet gezamenlijk worden opgelost. Het draait nu om de zoektocht naar de meest effectieve en betaalbare maatregel.

De **voorzitter** rondt de discussie over de *Notitie voor richtinggevende uitspraken over bodemdaling in veenweidegebieden* voor dit moment af.

4. B-agenda Algemeen

4a. Consultatie tussenstand Klimaatakkoord

De **voorzitter** licht het agendapunt toe en geeft het in bespreking.

COMMISSIEBEHANDELING

Mevrouw **Rommel** (VVD) benadrukt dat de provincie realistisch moet blijven en is benieuwd naar het eindbeeld.

De heer **Struben** (D66) vraagt of bedrijven zich aan de reductieafspraken houden en of de Omgevingsdiensten (OD's) voldoende geëquipeerd zijn voor handhaving daarvan. De methaanproductie moet dalen. Het tegengaan van bodemdaling en de omvang van de veestapel zijn hierbij essentieel. Hij vraagt wat de provincie kan doen om het aantal vakantievluchten in te dammen. D66 steunt het beperken van het aantal vluchten van prijsvechters vanaf Schiphol.

Mevrouw **Pels** (GroenLinks) vraagt of D66 tegen de opening van vliegveld Lelystad is.

560 De heer **Struben** (D66) wil Schiphol reduceren tot vluchten die voor de ontwikkeling van de MRA essentieel zijn. Hij kan vakantievluchten niet tegengaan, maar wil het treinreizen meer stimuleren.

De heer **Klein** (CU/SGP) vraagt of de opening van vliegveld Lelystad leidt tot een afname in het aantal vluchten op Schiphol.

565 De heer **Struben** (D66) pleit voor het reduceren van het aantal vakantievluchten op Schiphol.

Mevrouw **De Meij** (50PLUS) vraagt of de provincie of het Rijk hierover gaat.

570 De heer **Struben** (D66) weet dat de provincie belang heeft bij het functioneren van Schiphol en dat ze het Rijk moet voeden met informatie om de juiste beslissingen te nemen.

575 Mevrouw **Pels** (GroenLinks) vraagt hoe het verplaatsen van de vakantievluchten naar vliegveld Lelystad bijdraagt aan de oplossing van het klimaatprobleem.

De heer **Struben** (D66) hoopt dat het reduceren van het aantal vakantievluchten Schiphol geschikt kan houden voor de vluchten die voor de ontwikkeling van de MRA essentieel zijn. Hij beaamt dat vakantievluchten waar mogelijk moeten worden beperkt, bijvoorbeeld door de eenvoud van vliegen en de lage prijs daarvan aan te pakken. Productieprocessen waarbij fossiele grondstoffen worden gebruikt, moeten worden afgeremd. Hij vraagt of de provincie hier invloed op kan hebben, bijvoorbeeld met voorwaarden in de subsidieverlening en het niet meer toelaten van niet-duurzame biomassa in energieproductie.

585 Mevrouw **Jellema** (PvdA) merkt op dat klimaatoplossingen in de landbouw meer vragen dan aandacht voor bodemdaling. De provincie moet steeds de kosten van de benodigde maatregelen bespreken en ze roept GS op ook de aanbevelingen van het Planbureau voor de Leefomgeving inzake kennisopbouw, grootschalige pilots, selectie van gebieden en draagvlak voor implementatie mee te nemen.

590 De heer **Voskuil** (PvdA) is blij dat de Industrietafel aangeeft dat de doelen voor 2030 haalbaar lijken. Hij uit de zorg dat hierbij zwaar wordt geleund op de opslag van CO₂ en benadrukt dat de economische gevolgen van verschillende maatregelen groot zijn. De overheid moet garanderen dat het behalen van de klimaatdoelen niet ten koste gaat van de werknemers. Hij heeft waardering voor de inzet van bijvoorbeeld Tata. Het is een grote omissie dat luchtvaart en zeescheepvaart aan een aparte tafel besproken worden. De grote complexiteit in deze sectoren vraagt een internationale aanpak, maar de milieueffecten zijn enorm en moeten eigenlijk in één slag meegenomen worden. Accijns op kerosine of btw op tickets zijn goede maatregelen om ticketprijzen meer in verhouding met de kosten van een treinreis te brengen.

600 Mevrouw **Alberts** (SP) wil het Tweede Kamerdebat niet overdoen, maar in de provincie kijken naar alles wat werkt. De provincie moet luchtvaart en vervuilende schepen niet ontzien en inzetten op de overstap van vliegen naar treinen.

605 Mevrouw **De Meij** (50PLUS) vraagt hoe de SP deze overstap wil bewerkstellingen zolang de trein zo duur is.

610 Mevrouw **Alberts** (SP) wil de grote aanslag op het klimaat van vleesproductie terugdringen door de vraag te helpen afnemen. De urgentie is hoog, omdat de maatregelen voor 2030 gereed moeten zijn. De SP heeft twee keer een motie Klimaatrechtvaardigheid ingediend, om de gevolgen van maatregelen niet onevenredig laten neerkomen bij één bepaalde groep mensen en iedereen te faciliteren om bij te dragen aan klimaatverandering.

615 Mevrouw **De Meij** (50PLUS) vraagt nogmaals hoe de SP bewerkstelligt dat mensen de trein nemen als dat te duur voor ze is.

Mevrouw **Alberts** (SP) refereert aan de bespreking van het rapport van Milieudefensie, waarbij experts hebben aangegeven dat de treinprijzen zullen dalen. Ook vraagt ze steeds aandacht voor dit

onderwerp in PS. De randmaatregelen moeten worden vergemakkelijkt en er moet belasting worden betaald op kerosine.

620

Mevrouw **Pels** (GroenLinks) ziet voor de provincie een ongekeende opgave in milieudoelen en waterstijging en benadrukt de rol van de landbouw en de luchtvaart hierbij. Met kringlooplandbouw, inzet op kassen als energiebron en de warme sanering van de veestapel zet de provincie fors in op landbouw. Daarbij moet belang worden gehecht aan de rol en plek van grote, middelgrote en kleine boeren, omdat het voor hen een spannende en angstaanjagende transitie is. GroenLinks wil boeren een nieuwe rol geven als hoeder van het maatschappelijk vastgoed, het groene landschap, en wil boeren zeker compenseren als zij bijdragen aan deze grote transitie. GroenLinks vindt dat Schiphol niet mag groeien en dat Lelystad niet open mag. De provincie moet eerst grip krijgen op de luchtvaart en daarna kan wellicht over groei worden gesproken. Mevrouw Pels vraagt of GS actief lobbyen voor het openen van vliegveld Lelystad en voor het omvormen van Schiphol tot een multimodale HUB. Een stelling als "Tata en Schiphol moeten sluiten" is niet werkbaar in dit moeilijke debat.

625

630

De heer **Voskuil** (PvdA) distantieerde zich juist van dit soort opmerkingen.

635

Mevrouw **Pels** (GroenLinks) wil Schiphol en Tata niet sluiten en wil deze extreme opstelling niet meenemen in het debat.

640

Mevrouw **Vermaas** (PvdD) benadrukt dat de krimp van de veestapel en de krimp van Schiphol noodzakelijk zijn om de klimaatdoelstellingen te halen.

645

Mevrouw **De Meij** (50PLUS) heeft haar opmerkingen in een andere commissie al ingebracht. Daar bleek dat onduidelijk blijft wie de rekening betaalt. Ze vindt het lastig om nu al te bepalen welke onderwerpen aan het IPO moeten worden doorgegeven. In februari ontvangen PS meer informatie over de betalingen. Ze schort het oordeel van haar fractie op tot dat moment.

650

Mevrouw **Terlouw** (CU/SGP) benadrukt dat het draagvlak voor klimaatverandering van groot belang is en wil dat zichtbaar wordt gemaakt wat in alle sectoren wordt gedaan. Dit kan stimulerend werken voor de industrie, de landbouw en de burgers en kan het draagvlak bevorderen.

655

De heer **Tekin** (ged.) zegt toe voor februari een technische briefing te organiseren over de OD's en VTH 2.0 (vergunningverlening, toezicht en handhaving). Op dit moment wordt uitgezocht welke gevolgen er zijn voor de milieuvergunningen, het proces, de monitoring en inhoud en kennis. De uitdagingen op deze punten zijn al bekend.

GS vinden dat de luchtvaart- en scheepvaartsector hun afspraken moeten nakomen in het publieke domein. Dit is een diffuus probleem, waarvoor de oplossing niet bij de provincie ligt.

GS lobbyen zowel actief voor Schiphol als multimodale HUB als voor het openen van vliegveld Lelystad.

660

De substitutie van trein naar vliegen ligt bij de Bestuurlijke Regiegroep Schiphol, maar GS hebben nog geen zicht op het resultaat daarvan.

Mevrouw **Pels** (GroenLinks) vraagt hoe de opening van vliegveld Lelystad bijdraagt aan het behalen van de klimaatdoelen.

665

De heer **Tekin** (ged.) legt uit dat er in PS brede steun is voor de HUB-functie Schiphol. Bij deze selectiviteit is in de praktijk vliegveld Lelystad nodig. Dit is een afspraak uit 2008.

670

Mevrouw **De Meij** (50PLUS) meent dat er meer vluchten komen omdat luchtvaart-maatschappijen juridisch niet verplicht zijn om uit te wijken naar Lelystad.

De heer **Tekin** (ged.) herhaalt dat de gesprekken nog lopen en komt bij PS terug als hij meer weet.

675

De heer **Bond** (ged.) benadrukt in het kader van verwachttingsmanagement dat de provincie maar één partij is aan de Klimaattafels en dat de omvang van de veestapel daar geen doel op zich is. De deelnemers kijken meer naar het integrale doel en vinden dat primair sturen op aantallen niet per se een bijdrage levert aan ontwikkelingsdoelen en milieuwinst.

Gedeputeerde meldt dat de glastuinbouw in 2040 energieneutraal wil zijn. Hij is heel positief over de kracht van en de mogelijkheden in deze sector. Hij hoopt dat deze maatregelen landelijk verder

680 komen en benadrukt in het kader van het verwachtingsmanagement ook dat het ministerie uiteindelijk kiest uit de resultaten van alle Klimaattafels.

De heer **Struben** (D66) wil graag meedenken over de invulling van de bijeenkomst met de OD's en heeft nog geen antwoord gehad op zijn vraag over de mogelijke rol van de provincie bij het afremmen van processen waarin fossiele grondstoffen worden gebruikt.

685 De **voorzitter** constateert dat de commissie behoefte heeft aan de technische briefing over de OD's. De griffie plant deze in.

690 Mevrouw **Pels** (GroenLinks) wil bestaande afspraken gestand doen, maar pleit in het kader van het klimaat voor het terugschakelen van de actieve lobby inzake vliegveld Lelystad.

De heer **Tekin** (ged.) legt uit dat de energie- en grondstoffentransitie zal leiden tot nieuwe processen. De provincie is daarbij betrokken als gebruiker van andere bronnen, maar dat is een bescheiden rol. De heer Van der Hoek heeft hierover gesproken in de commissie EEB.

695 De **voorzitter** rondt de discussie over de *Consultatie tussenstand Klimaatakkoord* voor dit moment af.

700 **6. Rondvraag gedeputeerde Loggen en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa**

Er zijn geen vragen voor de heer Loggen.

In verband met de tijd worden eerst de A-agendapunten behandeld.

705 **9. A-agenda Natuur**

9a. Wijziging PRV en vaststellen WKW's

De **voorzitter** licht het agendapunt toe. De vooraf gestelde technische vragen van de PvdD zijn beantwoord. Hij geeft als eerste het woord aan twee sprekers.

710 **INSPRAAK**

De heer **Clijsen** spreekt in namens de Vogelwerkgroep Zuid-Kennemerland en de Samenwerkende Vogelwerkgroepen Noord-Holland. Hij maakt zich zorgen over het behoud en de ontwikkeling van Noord-Hollandse cultuurlandschappen, natuurgebieden en groen om de stad. Zijn bijdrage wordt als bijlage bij de vergaderstukken gevoegd.

715 De heer **Papineau Salm** (PvdA) vraagt wat de heer Clijsen wil wijzigen in de PRV. De heer **Clijsen** legt uit dat de PRV niet voldoende is om de wezenlijke kenmerken en natuurwaarden (WKW's) van een gebied te bewaken. Daarvoor zijn aanvullende maatregelen nodig, omdat gemeenten de regels nu blijkbaar kunnen negeren.

720 Mevrouw **De Groot** (SP) vraagt of de heer Clijsen tevreden is over de huidige situatie met de festivals in Spaarnwoude. De heer **Clijsen** is niet tevreden, maar heeft oog voor de noodzakelijke exploitatie van het gebied. Hij vindt dat de mogelijkheden voor evenementen nu buiten proportie worden uitgebreid.

725 De heer **Bakker** (schapenboer op de Hoge Berg op Texel) spreekt in namens de Agrarische en Natuurvereniging de Hoge Berg. Er is in dit gebied veel aandacht voor de stand van weidevogels, de natuur en biodiversiteit, maar de uitwerking van de nieuwe regelgeving pakt deels averechts uit. Zijn bijdrage wordt als bijlage bij de vergaderstukken gevoegd.

730 De heer **Papineau Salm** (PvdA) meent dat alleen een procesafspraken niet voldoende is, maar dat ook over de inhoud moet worden gesproken. De heer **Bakker** merkt op dat de vooraf geslagen perkpaltjes niet helpen nu de gesprekken nog moeten starten. Hij hoopt dat de zorgpunten geschrapt kunnen worden.

735 De **voorzitter** dankt beide sprekers voor hun bijdrage en geeft het onderwerp in bespreking.

COMMISSIEBEHANDELING

740 Mevrouw **Rommel** (VVD) heeft geen opmerkingen over de voordracht.

De heer **Van Liere** (PvdD) merkt op dat de voordracht niet rijp is voor besluitvorming in PS. Hij is tegen de wijziging van de bescherming van de bestemming "natuur" in WKW's in artikel 19 en vindt de wijze waarop het uitkleden van deze bescherming wordt onderbouwd onvoldoende. Alles wat beschermd is, moet beschreven zijn in de WKW's, maar volgens de natuurbeherende organisaties missen daarin dingen.

Mevrouw **De Meij** (50PLUS) kan instemmen met de voordracht. Ze heeft wel enkele opmerkingen voor de commissie R&W. Ze is blij dat de verplichte erfbeplanting is vervallen en hoort graag de reactie van GS op de bijdrage van de heer Bakker.

De heer **Kramer** (GroenLinks) benadrukt dat de inhoud van de WKW correct moet zijn. Hij heeft moeite met de tot het gehele NNN verbrede opdracht, waardoor het onderscheid met de recreatiegebieden is weggefallen. Hij uit zijn zorg over het vrijlaten van de bestemming "natuur", omdat de definitie daarvan verschilt per activiteit en zal leiden tot verschil in handavingsregimes. Gemeenten bepalen de regels en de significante afwijkingen en de rol van de provincie hierbij is onduidelijk. GroenLinks is akkoord met de introductie van de WKW maar tegen het vrijlaten van de bestemming en wil de provinciale rol met verantwoordelijkheid voor natuur en landschap prominenter aangeven.

Mevrouw **Koning** (CDA) vraagt of in de WKW voor de Hoge Berg de omschrijving van de rol van schapenboer kan worden aangepast en is verder akkoord met de voordracht.

De heer **Klein** (CU/SGP) kan zich vinden in de aanpak rondom de WKW's.

Mevrouw **De Groot** (SP) is tegen het mogelijk maken van de dubbelbestemming "wonen en natuur" of "recreatie en natuur". Een driedaags festival in een natuurgebied is onwenselijk. De SP denkt dat artikel 19 ruimte biedt voor meer evenementen, hetgeen tot een aantasting van de WKW zal leiden. Het vaststellen van WKW's is goed, omdat veel NNN-gebieden nauwelijks vervangbaar zijn. Toezicht en handhaving door GS moeten zo zijn ingericht dat gemeenten en projectontwikkelaars geen grip krijgen op de NNN-gebieden en de WKW, ook als iets in het zo vage "groot maatschappelijk belang" is. Mevrouw De Groot vraagt waarom de natuurbruggen in het Gooi en Zuid-Kennemerland niet zijn opgenomen in de beschrijving van de natuurverbindingen, of er WKW's komen voor de overige open gebieden, hoe GS erop toezien dat de WKW's in nog niet gerealiseerde natuurgebieden niet worden aangetast en hoe de WKW's op orde blijven als in de toekomst met het oog op de biodiversiteit uitbreiding van het NNN nodig is, die nu niet is voorzien.

De heer **Papineau Salm** (PvdA) meent dat recreatie en natuur bij bijvoorbeeld een klassiek festival in de natuur goed samengaan.

Mevrouw **De Groot** (SP) vindt dat in veel gevallen recreatie en natuur niet samengaan.

De heer **Struben** (D66) merkt op dat het detailoverzicht veel vragen oproept, onder andere over de natuurverbindingen, en vraagt waarom de wijziging niet kan worden aangehouden tot de PRV Omgevingsvisie. Hij wil inzake de Hoge Berg de wens van de beheerders en eigenaren van het landschap volgen en vraagt of er draagvlak is voor het voorstel dat er nu ligt.

De heer **Papineau Salm** (PvdA) is positief over de voorgestelde wijzigingen. PS zijn goed meegenomen in het proces. Met de beschrijving van de WKW's is een belangrijke stap gezet in het uitwerken van de motie om de toekomst van de recreatieschappen beter te regelen. Hij vraagt of bij artikel 19 alleen de gemeente de bestemming van gebieden bepaalt of dat de provincie ook een rol heeft en denkt dat een leidraad voor het opstellen eenduidigheid kan brengen. Hij meent dat artikel 4 met de nieuwe activiteiten ruimte biedt voor een verkleining het NNN en wil dat de subsidiegelden op Texel rechtstreeks worden uitgekeerd aan de gebruiker. Hij vraagt GS de omissies die Natuurmonumenten beschrijft voor de PS-bespreking op te nemen in de voordracht en wil weten wat GS vinden van de reactie van Spaarnwoude.

De heer **Tekin** (ged.) licht toe dat het streekfonds dat PS hebben ingesteld voor Texel niet rendeert. Hij is daarom in gesprek gegaan met de gemeente en heeft hierover eerder een mededeling gedaan in de commissie NLWM. De burgemeester probeert met alle partijen in het gebied tot een vergelijk te komen. PS zijn eindverantwoordelijk voor het streekfonds. **Gedeputeerde zegt toe na te gaan wat de status van de gesprekken op Texel is.**

De beschrijving van de WKW's de Hoge Berg is gemaakt door Tauw. Dit is een onafhankelijke expert. Gedeputeerde wil daarin geen aanpassingen doen, omdat GS en PS geen ecologische experts zijn.

805 De heer **Struben** (D66) meent dat overleg met de streek toch tot bijstelling kan leiden.

De heer **Kramer** (GroenLinks) sluit zich aan bij dit verzoek en wil dit niet uitstellen tot de evaluatie. Er is meer kritiek en PS moeten de juiste tekst vaststellen.

810 Mevrouw **Koning** (CDA) vraagt of Tauw de inbreng kan verwerken in de tekst.

De heer **Tekin** (ged.) zegt toe de tekst met deze bril door te nemen, maar verwijst nogmaals naar het gebiedsproces dat loopt. Alle partijen zijn daarbij betrokken en hij wil dat niet verstoren.

815 Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer en Landschap Noord-Holland hebben veel NNN-gebied. GS zien 2019 als overgangsjaar om alle onduidelijkheden in te vullen. Dit betekent niet dat dit beleid in de ijskast belandt. De urgentie komt voort uit de discussie over meer balans tussen natuur en recreatie. De provincie heeft het achterstallig onderhoud in het beschrijven van de WKW's van het NNN weggewerkt. Gedeputeerde was eerst wat sceptisch over de beschermingsconstructie, maar is overtuigd van het systeem omdat iedere wijziging moet worden voorgelegd aan de provincie.

820 De heer **Papineau Salm** (PvdA) vraagt hoe dat wijzigingsproces verloopt.

825 De heer **Tekin** (ged.) heeft bij de behandeling van het Programma Natuurontwikkeling toegezegd met een procesoptimalisatie te komen en wil dit onderdeel daarin meenemen. Deze optimalisatie komt na de verkiezingen. De aanpassing mag niet leiden tot aanvullende openingen via de achterdeur. Gedeputeerde ziet in artikel 19 overigens veel zekerheden om dit te voorkomen. Het overgangsjaar is ook een periode waarin wordt vooruitgelopen op de nieuwe Omgevingswet. GS willen het proces na twee jaar evalueren.

830 De heer **Kramer** (GroenLinks) vraagt wat de meerwaarde is van het door de gemeente laten vaststellen van de bestemmingen in "NNN-gebieden".

835 De heer **Tekin** (ged.) legt uit dat gemeenten expliciete regels moeten opnemen over natuurbescherming. De provincie ziet daarop toe conform de afspraken in de PRV. Voor natuur is dit nieuw. Er komt in alle gevallen een ecologische toets. Hierover is ook in de BOT-overleggen gesproken. Het is nog niet duidelijk hoe dit in de praktijk uitwerkt, maar gedeputeerde heeft er vertrouwen in.

840 Het uitgangspunt van dit traject was niet om voor gebieden die nog geen NNN zijn een WKW op te stellen. Voor een nieuw NNN-gebied wordt dat uiteraard wel gedaan. De heer Tekin ziet de WKW als een auto-APK die onderhouden moet worden bij uitbreidingen of wijzigingen. Hij komt bij de evaluatie terug op de wijze en de termijn waarop dit wordt gedaan. De natuurbruggen zijn niet opgenomen omdat ze geen NNN-gebied zijn.

GS gaan in gesprek met de organisaties die vragen hebben gesteld. Gedeputeerde hoopt PS hierover voor zomer meer details te kunnen geven.

845 Bij het toestaan van nieuwe activiteiten is de stok achter de deur dat het NNN niet kleiner mag worden.

850 De WKW's moeten hun beslag krijgen per 1 februari 2019. In Velsen en Spaarnwoude lopen verschillende trajecten tegelijk. Gedeputeerde heeft op 5 december een afspraak met de nieuwe wethouder om de uitdaging van het afgelopen seizoen te bespreken en te bezien wat de beste aanpak voor de toekomst is.

De heer **Papineau Salm** (PvdA) vraagt wie leidend is bij beslissingen over een natuurbestemming.

855 De heer **Tekin** (ged.) verwijst naar het overzicht bij de stukken en benadrukt dat een wezenlijke verandering alleen door de provincie geaccordeerd kan worden.

860 De heer **Struben** (D66) benadrukt dat D66 een voorbehoud heeft gemaakt bij de dwingende omschrijving voor de Hoge Berg. Het gebiedsproces moet de ruimte krijgen. Hij wil niet wachten tot de evaluatie, maar de tekst nu aanpassen.

De heer **Tekin** (ged.) herhaalt zijn toezegging om de tekst door te nemen. Hij komt hier voor de PS-vergadering van februari op terug, maar wil het gebiedsproces niet verstoren. Het is van belang om met alle partijen tot een structurele oplossing te komen.

De heer **Van Liere** (PvdD) herhaalt dat dit beleidsstuk niet rijp is voor beraadslaging in PS. De commissie moet dit afwegen. Een aantal partijen heeft fundamentele bezwaren. Hij roept GS op deze wijziging niet vlak voor de verkiezingen door te drukken.

Mevrouw **De Groot** (SP) merkt op dat haar vraag over de WKW's of andere beschermingsregimes voor de overige open gebieden niet is beantwoord.

De heer **Tekin** (ged.) herhaalt dat voor gebieden buiten het NNN geen WKW's worden opgesteld. Voor nieuw NNN-gebied worden wel WKW's beschreven.

De **voorzitter** concludeert na een gewogen informele peiling dat de *Wijziging PRV en vaststellen WKW's* met het verslag van deze vergadering wordt doorgeleid naar PS van 14 januari 2019.

De heer **Van Liere** (PvdD) gaat na of deze gang van zaken conform het Reglement van Orde is.

10. A-agenda Milieu

10a. Milieu: Voordracht zienswijze 1e Begrotingswijziging 2018 OD IJmond

De commissieleden geven aan dat deze voordracht als hamerstuk naar PS kan worden doorgeleid.

De **voorzitter** concludeert dat de **Voordracht zienswijze 1e Begrotingswijziging 2018 OD IJmond** als hamerstuk wordt doorgeleid naar PS van 14 januari 2019.

11. Rondvraag gedeputeerde Tekin en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa

Mevrouw **Koning** (CDA) trekt haar vooraf ingediende rondvraag in.

De heer **Kramer** (GroenLinks) stelt voor om een hoorzitting te organiseren over grootschalige bomenkap vanuit verschillende perspectieven, zoals de biodiversiteit, de CO₂-opslag in bossen en de beleving van de natuur, om meer grip te krijgen op dit dossier. Dit kan na de verkiezingen, maar hij heeft een voorkeur om de hoorzitting daarvoor te plannen.

Mevrouw **Rommel** (VVD) en mevrouw **Koning** (CDA) zijn voor het organiseren van deze hoorzitting, maar na de verkiezingen. De meerderheid van de commissie is het hiermee eens.

De heer **Tekin** (ged.) merkt op dat in een vorige commissievergadering de inzet van de BRS is besproken. Voor de provincie is het van belang dat het Luchthavenbesluit snel in procedure komt. De besproken inzet is de basis voor de voorbereidende gesprekken. Het beleidsstuk is wellicht pas gereed in het kerstreces. Als de inhoud afwijkt, leggen GS daarvoor achteraf verantwoording af in de PS-vergadering van januari. Het MER-proces loopt, dus dit dossier is voorlopig nog niet afgehandeld.

De heer **Struben** (D66) wordt graag op de hoogte gehouden van de voortgang. Zijn tweede rondvraag kan schriftelijk worden afgedaan.

7. B-agenda Landbouw en Faunabeheer

7a. Fauna: Discussienota PvdD inzake Uitroeien rosse stekelstaart

De **voorzitter** licht het agendapunt toe en geeft als eerste de indiener van dit agendapunt het woord voor een toelichting.

TOELICHTING

De heer **Van Liere** (PvdD) vindt dat het feit dat twee diersoorten nageslacht kunnen krijgen geen reden mag zijn om deze dieren te doden. De argumenten tegen het uitroeien van de rosse stekelstaart zijn verwoord in de nota. Hij is benieuwd naar de reactie van de commissieleden.

COMMISSIEBEHANDELING

Mevrouw **De Meij** (50PLUS) dankt de PvdD voor het discussiestuk over de haar onbekende eend en vraagt wat de vreselijke gevolgen zijn van het niet schieten van de rosse stekelstaart.

De heer **Bond** (ged.) legt uit dat de discussienota ingaat op artikel 3.17, maar dat het gaat om artikel 3.18 en 3.19 van de Wet natuurbescherming. Daardoor zijn de eisen in de nota niet van toepassing

925 op hetgeen GS moeten toetsen. De rosse stekelstaart staat op de EU-lijst van invasieve exoten, die schade toebrengt aan de biodiversiteit en/of bestaande soorten die ook uniek zijn. De Europese Unie kiest ervoor om die andere unieke soorten te beschermen.

De heer **Van Liere** (PvdD) ziet graag de reguliere vergaderorde gehandhaafd.

930 Mevrouw **Terlouw** (CU/SGP) vindt het besluit van GS een juist besluit.

Mevrouw **Pels** (GroenLinks) vraagt of andere oplossingen dan schieten zijn meegewogen, zodat er voldoende draagvlak voor het besluit is.

935 Mevrouw **Alberts** (SP) merkt op dat het bestaan van de rosse stekelstaart volgens een brief van de Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit geen effect op het ecosysteem of overige effecten heeft. Bovendien waren er na de laatste telling in 2005/2006 97 exemplaren en neemt de populatie sindsdien af. Zij ziet geen nut om deze eenden af te schieten.

940 Mevrouw **Koning** (CDA) sluit zich aan bij de opstelling van de CU/SGP.

Mevrouw **Jellema** (PvdA) heeft geen spreektijd meer en kan dus geen bijdrage leveren aan de discussie over dit stuk. Ze vindt dit niet fair omdat de vergadering langer duurt dan gepland.

945 Mevrouw **Weemhoff** (D66) is geen expert en vindt het lastig om de argumenten van beide partijen af te wegen. Ze snapt de formele opstelling van GS, maar verwijst naar de bestuurlijke opvatting die vorige week in het nieuws kwam, dat "beleid zo geformuleerd kan zijn, maar we geven geen prioriteit aan de handhaving".

950 Mevrouw **Rommel** (VVD) volgt de inzet van GS. De eend staat op de Europese invasieve exoten-lijst.

Mevrouw **Jellema** (PvdA) meent dat het willen voorkomen van voortplanting van twee eenden getuigt van een bizar maakbaarheidsdenken.

955 Mevrouw **Rommel** (VVD) herhaalt dat dit besluit voortvloeit uit de Europese exotenrichtlijn.

De heer **Bond** (ged.) wilde met zijn vroege reactie aangeven dat het beheer van de rosse stekelstaart voor GS een wettelijke verplichting is conform de Wet natuurbescherming artikel 3.18 en 3.19.

960 Bescherming van de witkopheend vraagt bestrijding van de rosse stekelstaart, die thuishoort in Amerika. De Europese richtlijn beschermt de Europese biodiversiteit, vandaar dat GS het initiatief van de PvdD niet steunen.

965 De heer **Van Liere** (PvdD) geeft aan dat het niet schieten van de rosse stekelstaart geen vreselijke gevolgen heeft. Hij kan het juridische hocus pocus met wetsartikelen van GS niet volgen. De PvdD heeft de gronden voor beoordeling uit de wet benoemd en meent dat er geen argument is voor beheer van de rosse stekelstaart in Nederland. Hij komt in de eerstvolgende PS-vergadering met een motie zodat alle partijen zich kunnen uitspreken.

970 Mevrouw **Koning** (CDA) maakt bezwaar tegen de zinsnede "hocus pocus met wetsartikelen van GS".

De heer **Van Liere** (PvdD) neemt deze woorden niet terug. Hij is uitgebreid in de juridische context gedoken en vindt dat gedeputeerde de discussie versimpelt, wat niet bijdraagt aan ordentelijke besluitvorming. Zijn woordkeus is dus een adequate beoordeling van het gebeurde.

975 De **voorzitter** rondt de discussie over de *Discussienota PvdD inzake Uitroeien rosse stekelstaart* voor dit moment af.

7b. Landbouw/Economie: Discussienota PvdA inzake Gezonde voeding toegankelijk voor iedereen

980 Dit agendapunt wordt gezien de tijd doorgeschoven naar een volgende vergadering

8. Rondvraag gedeputeerde Bond en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa

985 Mevrouw **Koning** (CDA) heeft een rondvraag, maar zal deze schriftelijk stellen. Een en ander speelt voor 6 december.

Mevrouw **Pels** (GroenLinks) vraagt of er langs de Zeeweg in Zandvoort ook dit jaar lichtkranten geplaatst kunnen worden om aanrijdingen met damherten te voorkomen.

990 De heer **Bond** (ged.) zoekt dit uit.

12. Sluiting

De **voorzitter** dankt allen voor hun inbreng en sluit de vergadering om 17.15 uur.